

ТИПОЛОГІЯ ПРИНЦИПІВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

ІЛЬНИЦЬКИЙ Михайло Степанович - кандидат юридичних наук, Голова Всеукраїнської громадської організації «Громада і Закон»

В статті розглядається важливість проблеми дослідження основних положень і принципів виборів, освітлення їх змісту, класифікації та формування теоретичних положень і конкретних рекомендацій, які мають прикладне значення для удосконалення виборчого законодавства України, сформульоване визначення принципів виборчого процесу і проведено їх типологія і класифікація, показано, що реалізація одних принципів виборчого процесу сприяє реалізації інших принципів, але це можливо тільки при системному їх використанні.

Ключові слова: вибори, принципи, типологія, демократія, законодавство, виборче право, публічне право.

Постановка проблеми

У процесі демократизації публічної влади й управління в Україні постійно зростає значення та роль виборів як однієї із основних форм безпосередньої демократії. Вибори мають не лише юридичне, але й вагомим політичне значення. Тому удосконалення виборчого законодавства, пошук і закріплення найбільш оптимальних та ефективних механізмів їх забезпечення, які б повною мірою відповідали вимогам часу, залишаються досить актуальними. Потреба вдосконалення відповідної правової регламентації інституту виборів досить тісно пов'язана із подальшою розробкою теоретичної концепції сучасного виборчого права. Однією із найважливіших проблем

останньої є проблема дослідження системи основних засад і принципів виборів, висвітлення їх змісту, класифікації та формування теоретичних положень і конкретних рекомендацій, що мають прикладне значення для удосконалення виборчого законодавства України.

Дослідженість проблеми

Питанням визначення теоретичного підґрунтя та розкриття практичного значення принципів виборчого права присвячені праці таких учених, як М. Афанасьєва, О.Марцеляк, М. Орзіх, П. Рабінович, М. Ставнійчук, Ю. Шемшученко, В. Яворський та інших. Разом з тим і нині немає єдиних підходів до визначення самої дефініції «принципи виборчого права», яка б оптимально відповідала системному сприйняттю механізмів правового забезпечення виборчих відносин, критеріїв їх систематизації, класифікації принципів тощо. Як бачимо, у розробці теоретичної концепції виборчого права проблема системи його принципів і нині залишається актуальною.

Мета і завдання статті полягають у тому, щоб проаналізувати та визначити принципи виборчого права, загальноправове поняття принципів. Принцип (від лат. *principium* – «основа, начало») – це керівна ідея, основне правило поведінки. У логічному розумінні принцип – основоположне поняття, основа системи, що є узагальненням і поширенням якогось положення на

всі явища тієї галузі, з якої даний принцип абстрагований. Під принципом дії, що по-іншому називається максимом, розуміється, наприклад, етична норма, яка характеризує відносини людей у суспільстві [1, с. 363].

Виклад основного матеріалу

Принципи сучасного виборчого права будуються на основі загальних правових принципів. Їх основне призначення полягає у здійсненні узагальненого закріплення засад виборів, забезпеченні однотипного формулювання норм виборчого права. Теоретичне призначення принципів можна визначити як сприяння формуванню змісту виборчого права, його цілісності і єдиної спрямованості. Практичне значення визначає його безпосередній вплив на конституційні реалії, необхідність їх застосування при формуванні виборчого законодавства та функціонуванні політико-правового інституту виборів.

В. Яворський визначає ознаки принципів виборчого права, наголошуючи на тому, що вони є й своєрідними критеріями їх якісної характеристики. Так, переважна більшість принципів безпосередньо закріплена у нормах виборчого права і виражає їх внутрішній зміст. Низка принципів виборчого права не обов'язково закріплюється у виборчих законах, вони можуть виводитись із загального змісту права, з розуміння інших правових норм, наукових положень, закріплених у праві. Деякі принципи можуть одночасно виступати як гарантії здійснення інших принципів виборчої системи. Вказані принципи взаємозалежні, змістовно доповнюють і збагачують один одного. Принципи виступають основою усіх інших норм виборчого права, додають його системі логічності, послідовності та збалансованості. Порівняно з нормами принципи відрізняються стійкістю, залишаються незмінними протягом тривалого часу. Крім того, зміст виборчих принципів об'єктивно зумовлений характером суспільних відносин. Тобто соціально-економічних умов, рівня демократичних процесів, структури та змісту державної влади, принципів функціонування політичної системи та інших факторів. Принципи ви-

борчого права порівняно із його нормами, мають вищий ступінь абстрагованості; за змістом виступають загальним мірилом поведінки учасників виборчого процесу, без вказівки на їх конкретні права і обов'язки. При загальній оцінці демократичності виборів. А також вирішенні конкретних юридичних справ принципи виступають однією із головних оціночних категорій. Основним критерієм визначення легітимності виборів є відповідність їх міжнародним стандартам [2, с. 42]. Вказані ознаки дають змогу визначити суть дефініції «принципи виборчого права».

Як уже зазначалося, у юридичній літературі немає єдиних підходів до поняття принципів виборчого права. Існують також певні відмінності між вітчизняною та зарубіжними науковими школами щодо типології принципів виборів. Зокрема, розглядаючи європейську наукову традицію, яка базується на європейському виборчому праві, можна відзначити, як правило, вузьке трактування і характеристику демократичних принципів виборів, акцент передусім на базових принципах (вільні, рівні, загальні, прямі вибори). Всі інші аспекти, пов'язані із демократичністю виборів, розглядаються як механізми забезпечення базових демократичних принципів виборів [3-4].

Вітчизняна наукова школа має суттєву відмінність від європейської, оскільки для неї характерне ширше трактування демократичних принципів виборів. Українські дослідники не обмежуються лише названими принципами демократичних виборів, здійснюючи аналіз також принципів, які характеризують виборчий процес, реалізацію виборчих прав тощо.

Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці у своїх працях акцентують увагу на здійсненні класифікації демократичних принципів виборів та виділенні переліку конкретних демократичних принципів. Однак варто зазначити, що попри значну увагу вітчизняної та зарубіжної політичної науки до аналізу суті та здійснення класифікації демократичних принципів виборів, єдиного бачення проблеми немає. Відсутня не тільки уніфікована типологія демократичних принципів виборів, але й вичерпний пере-

лік принципів як структурних складових моделі демократичних виборів. Часто демократичні принципи виборів трактуються у вузькому розумінні, науковці акцентують насамперед на умовах реалізації активного виборчого права громадян. З іншого боку, інколи можна спостерігати надмірну деталізацію демократичних принципів виборів. У цьому випадку деякі виділені демократичні принципи виборів не є по суті такими, їх швидше можна віднести до індикаторів та складових більш загальних демократичних принципів.

У радянській юридичній науці принципи виборчого права розглядалися виключно із позицій реалізації громадянами суб'єктивного права обирати і бути обраними в органи державної влади. Тобто участь громадян у виборах на підставі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні [3, с. 30]. Такі підходи зберігаються і в сучасній юридичній науці, коли деякі науковці принципи виборчого права досліджують виключно із позицій суб'єктивного виборчого права та умов його реалізації. Інші науковці виділяють їх як принципи виборчого процесу. Так, М. Цвік основними засадами здійснення виборчих прав громадян визначав вільний характер виборів, загальність, рівність, пряме виборче право при таємному голосуванні [5, с. 152].

Вважаємо, що сучасне розуміння принципів виборчого права потребує їх розуміння як таких, що відображають демократичну природу виборів як політичного інституту народовладдя. Саме на таких позиціях ґрунтується розуміння принципів виборів, як засад, на підставі яких здійснюються вибори і відповідно до змісту яких останні є реальним волевиявленням народу, формою прямого народовладдя [6, с. 301].

Розуміння змісту принципів виборчого права має ґрунтуватися на відображенні в ньому конституційних основ, предмету правового регулювання, завдань виборчого правового механізму. Крім того, варто враховувати і зміст виборчого законодавства. Реалізація основних принципів і засад виборів відбувається на всіх стадіях виборчого процесу і регламентується Конститу-

цією України та виборчими законами. При цьому законодавство не проводить розмежування між основними засадами і принципами виборів, а швидше ототожнює їх. У коментарях до законодавства науковці визначають основні засади як фундаментальні ідеї, покладені в основу правового регулювання виборчого процесу, що є фактичним розумінням принципів виборів. [7, с. 305].

Конституційний Суд України у «Рішення у справі про вибори народних депутатів України» називає основоположні принципи загального, рівного і прямого виборчого права, вільне і таємне волевиявлення громадян України на виборах народних депутатів України як конституційну основу правового регулювання виборчого процесу, тобто мова також йде про ототожнення засад і принципів [8, с. 8].

Виходячи із вищевказаних підходів, В. Яворський сформулював наступне визначення принципів виборчого права – це фундаментальні ідеї, положення, настанови та незаперечні умови, на підставі яких здійснюються вибори. Відображається їх демократична природа як конституційного інституту народовладдя, а також закономірності та взаємозв'язки його елементів, що проявляються у правовому регулюванні електоральних прав, гарантій, процедур, виборчих дій і технологій щодо ефективного забезпечення, реалізації та захисту виборчих прав громадян [2, с. 46].

Вважаємо, що В. Яворському вдалося охопити всі підходи щодо розуміння вказаного поняття, але разом з тим таке формулювання є дещо громіздким для використання та деталізованим. Виходячи із системного сприйняття інституту виборів та механізму їх реалізації, пропонуємо наступне визначення принципів виборчого права – це фундаментальні ідеї та начала, що відображають демократичну природу конституційного інституту виборів та правовий механізм його регулювання.

Аналіз наукових праць свідчить, що дослідники акцентують увагу на демократичності виборчих принципів. Під демократичними принципами виборів розуміють умови, на основі яких здійснюється

виборчий процес і відповідно до змісту яких вибори є демократичними. Демократичні принципи чітко встановлюють вихідні параметри, у межах яких формується механізм регулювання виборчих відносин. Вони також виконують роль певного вектора, що визначає напрями розвитку інституту виборів та виборчого законодавства. Крім того, демократичні принципи виборів є критерієм законності і правомірності дій у виборчій сфері. Водночас принципи, як справедливо зазначає С. Юсов: «...встановлюють межу, за якою вибори не виконують своєї ролі соціальної ротації (перерозподілу) законодавчих і представницьких функцій та повноважень у результаті волевиявлення народу» [9, с. 33].

Не менш дискусійним у науковій літературі залишається питання класифікації принципів виборчого права. Досить важливо виробити критерії їх систематизації. Складність вказаного завдання пояснюється широким обсягом, багатосторонністю і багатоаспектністю їх змісту. Вказану класифікацію варто будувати, виходячи із розширеного розуміння виборчого права України, враховуючи не лише основні умови участі громадян у виборах, а й розуміння фундаментальних засад виборчого процесу.

Венеціанська комісія виділяє п'ять демократичних принципів виборів: загальність, рівність, вільність, таємність і безпосередність. Варто зазначити, що Венеціанська комісія надає значної уваги спостереженню за виборами, організацію виборів безстороннім органом, дієву систему оскаржень, захищаючи їх, однак, до процесуальних гарантій реалізації демократичних принципів виборів, але не надаючи їм статусу останніх [10, с. 95-97].

Д. Катков та Є. Корчиги виділяють матеріально-правові та процесуально-правові принципи, як первинні, є основою правового регулювання виборчих відносин, а процесуально-правові конкретизують матеріально-правові принципи, розвивають їх у контексті виборчого процесу. Матеріально-правові принципи, поділяють на: 1) принципи участі громадян у виборах; 2) принципи організації і проведення виборів [11,

с. 11]. Недоліком такого підходу до класифікації демократичних принципів виборів є недостатньо обгрунтоване виокремлення в групу процесуально-правових принципів, які є лише окремими аспектами реалізації матеріально-правових принципів, але не самостійною групою демократичних принципів виборів.

Розглянувши різні підходи щодо типології демократичних принципів виборів, варто зробити висновок, як про системність підходів до їх аналізу, так і існування певних недоліків. Зокрема, недостатню увагу приділено реалізації пасивного виборчого права громадян; часто застосовується надмірна деталізація демократичних принципів виборів; інколи важко виокремити критерії, що лежать в основі типології; відсутній чітко визначений перелік демократичних принципів виборів.

М. Ставнійчук демократичні принципи виборів поділено на три групи: 1) принципи, що визначають вибори як пріоритетну форму народовладдя (вільні вибори, обов'язковість виборів, періодичність, справедливий характер, дійсність, чесність виборів, допустимість застосування різних виборчих систем; 2) принципи участі громадян у виборах (вільного волевиявлення, добровільної участі у виборах, принципи загального, прямого, рівного виборчого права, таємного голосування; 3) принципи організації виборчого процесу, яку поділено на підгрупи: а) принципи, характерні для усіх стадій виборчого процесу (альтернативність, багатопартійність, відкритість, гласність виборів, організації виборів спеціальними незалежними органами, територіальної організації виборів); б) принципи, характерні для окремих виборчих процедур (принципи фінансування виборів, рівних можливостей для всіх кандидатів у проведенні передвиборної агітації, свободи агітації, юридичної відповідальності за порушення виборчого законодавства).

Аналіз наведеного підходу засвідчує його системність, що дає змогу детально проаналізувати і показати специфіку кожного з демократичних принципів виборів. Разом з тим деякі із наведених у класифікації демократичних принципів виборів,

швидше формами реалізації інших принципів, а не самостійними демократичними принципами [12, с. 301-302].

Український політолог Ю. Шведа детально аналізує поряд із загальноприйнятими демократичними принципами виборів (вільні, рівні, загальні, прямі і таємні вибори), також й інші: принцип періодичності та обов'язковості виборів; принцип справжності виборів; принцип справедливості виборів; принцип публічності та відкритості виборів; вільне та всебічне обговорення програм партій (блоків); принцип неприпустимості зловживання свободою діяльності друкованих ЗМІ; уніформізм (територіальна стандартизація); розведення виборів у часі [14, с. 43]. Недоліком такого підходу є відсутність чіткого згрупування принципів за певним критерієм.

Ю. Ключковський поділяє демократичні принципи виборів на дві групи: 1) принципи, що характеризують вибори як цілісну інституцію (принципи загальних, рівних, прямих, вільних та чесних виборів; 2) принципи, що стосуються власне процедури голосування (принципи таємного, особистого, однократного і факультативного (добровільного) голосування [15, с. 148–160].

Як бачимо, у вітчизняній політичній науці досить поширена класифікація демократичних принципів на ті, що характеризують участь громадян у виборах, і ті, що характеризують виборчий процес. Подібну типологію пропонують також українські науковці А. Француз та І. Доцяк та інші.

Цікавою є позиція щодо характеристики та співвідношення демократичних принципів виборів І. Панкевича, який, виділяючи п'ять традиційних принципів (рівних, вільних, загальних, прямих і таємних виборів), вважає провідним принцип загальних виборів, усі ж інші принципи є похідними від можливості громадян брати участь у формуванні влади [16].

М. Бучин демократичні принципи виборів класифікує на базові та додаткові. Під базовими автор розуміє принципи участі у виборчому процесі, що мають універсальний характер, є загальновизнаними у всьому світі і без дотримання яких вибори, як демократичний інститут, втрачають свій

зміст (вільні, рівні, загальні вибори при таємному голосуванні). Додаткові стосуються участі у виборчому процесі кандидатів, партій та блоків, а також характеризують особливості самого виборчого процесу (гласність виборів, неупередженість владних структур, свобода агітації, рівність суб'єктів виборчого процесу тощо) [17]. Такі підходи дещо спрощують підходи до класифікації принципів виборчого права.

В. Яворським за основу класифікації принципів виборчого права покладено критерій цільового призначення виборчих принципів у механізмі виборчих відносин. На думку науковця, першу групу принципів мають становити принципи, які розглядаються як форми участі громадян у виборах. Об'єднуючою їх засадою є закріплення у ст. 71 Конституції України, що робить їх обов'язковими для всіх видів виборів (загальне, рівне, пряме виборче право, таємність голосування, вільність виборів).

Другу групу становлять принципи організації та проведення виборів (справедливе, справжнє, чесне, альтернативне, періодичне голосування). Вказані принципи об'єднує те, що їх суть базується на змісті права, розумінні правових норм і наукових положень; вони безпосередньо не закріплені у Конституції України та виборчих законах. Третю групу автор розглядає як принципи виборчого процесу (законність, політичний плюралізм, рівність суб'єктів виборчого процесу тощо) [2, с. 49].

Погоджуючись із В. Яворським щодо вказаних критеріїв класифікації, варто зазначити, що з онтологічних позицій принципи виборів опосередковано основоположними ідеями, які отримали загальне визнання в наднаціональній конституційній практиці та у правовідносинах, тобто конституційними принципами. Ними є народовладдя, юридична рівність, забезпечення і гарантованість прав і свобод особи верховенство права тощо. Ці принципи відображено у законодавстві України. Зокрема, Конституцією України визначено: принцип суверенітету (ст. 1, 5 Конституції); народовладдя (ст. 5), принцип визнання людини найвищою соціальною цінністю (ч.1 ст. 3), принцип утвердження і забезпе-

чення прав і свобод людини державою (ч. 2 ст. 3 Конституції), принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність (2 ст. 3), принцип верховенства права, вищої сили конституції і прямої дії її норм (ст. 8). Ці конституційні норми обумовлюють юридичні засоби і механізми, які використовуються з метою здійснення вільних, демократичних виборів. Спрямованих на формування таких представницьких органів держави, які максимально повно відображали та репрезентували волю народу як владного суверена.

Тому класифікувати принципи виборів доцільно на загальноправові та спеціальні, серед яких варто визначити принципи, що визначають концептуальні засади виборчих відносин (принцип вільних виборів, принцип рівних виборів, принцип загальних виборів, принцип прямих виборів, принцип таємного голосування; принципи, що визначають безпосередню участь громадян у виборах; принципи виборчого процесу (принцип гласних виборів, принцип відповідальності за порушення виборчого законодавства, принцип адміністрування виборів спеціальними органами).

Висновок

Демократичні принципи виборів мають становити цілісну систему, в якій вони не функціонують окремо один від одного, а тісно взаємодіють, що означає, що реалізація одних демократичних принципів виборів сприяє дотриманню інших принципів, з іншого, – демократичні принципи виборів не є абсолютно категоричними та імперативними і в окремих випадках допускають відхід від своїх засадничих ідей для ефективнішої реалізації інших. Система демократичних принципів виборів, крім того, не має абсолютно усталеного, незмінного характеру. Для неї притаманний постійний розвиток: з'являються нові принципи як результат розвитку і трансформації виборчих відносин, відбувається нормативне розширення змісту вже існуючих принципів: вони набувають нових форм реалізації, детальніше регламентуються нормативними актами. Крім того, простежується також поява тісніших зв'язків між окремими

принципами, посилення їхньої системної єдності, що, безумовно, сприяє чіткішому дотриманню виборчих прав громадян. Наукове обґрунтування, законодавче закріплення та реальність демократичних принципів виборчого права та створення ефективних гарантій і правових механізмів їх реалізації мають сприяти подальшому поступовому розвитку безпосередньої демократії в Україні.

Література

1. Философский энциклопедический словарь / Губский Е. Ф., Кораблева Г. В., Лутченко В. А. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
2. Яворський В. Принципи сучасного виборчого права України / В. Яворський // Вісник Академії правових наук. – 2002. – № 3(30). – С.40 – 50.
3. Декларація загальних принципів непартійного спостереження за виборами громадськими організаціями Венеціанської комісії від 15–16 червня 2012 р. // Вибори і демократія. – 2012. – № 2 (32). – С. 81–91.
4. Декларація принципів міжнародного спостереження за виборами Асоціації організаторів виборів країн Центральної та Східної Європи (АОВЦЄ) 31 березня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=884_001.
5. Ким А.И. Советское избирательное право. Вопросы теории избирательного законодательства и практики его применения. \ А. И. Ким. – М., 1965. – 296 с.
6. Конституційне право України. / За ред. В. Тація, В. Погорілка, Ю. Тодики. – К., 1999. – 376 с
7. Коментар Закону України «Про вибори народних депутатів України» / За заг. ред. М.І. Ставнійчук, М.І. Мельника. – К., 1999. – 376 с
8. Рішення у справі про вибори народних депутатів України від 26 лютого 1998 р. № 1-рп/98 [Електронний ресурс] //Режим доступу: zakon.rada.gov.ua
9. Юсов С. В. Принципы избирательного права и их реализация в условиях формирования новой Российской государственности : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02

АНОТАЦІЯ

В статті розглядається важливість проблеми дослідження основних засад і принципів виборів, висвітлення їх змісту, кваліфікації та формування теоретичних положень і конкретних рекомендацій, що мають прикладне значення для удосконалення виборчого законодавства України, сформуоване визначення принципів виборчого процесу та проведена їх типологія та класифікація, показано, що реалізація одних принципів виборчого процесу сприяє реалізації інших принципів, але це можливо лише при системному їх використанні.

SUMMARY

In the article the importance of the study of the basic principles and the principles of election coverage of their content, training and formation of theoretical concepts and specific recommendations have practical significance for improving the election legislation of Ukraine formed defining the principles of the election process and held their typology and classification shown that implementation of some principles of the electoral process facilitates the implementation of other principles, but this is only possible with the system they use.

/ Юсов Сергей Владимирович. – Ростов-на-Дону, 1999. – 191 с.

10. Кодекс належної практики у виборчих справах Венеціанської комісії від 30 жовтня 2002 р. // Вибори і демократія. – 2006. – № 4 (10). – С. 94–126.

11. Катков Д. Б. Избирательное право: Вопросы и ответы / Д. Б. Катков, Е. В. Корчиго / под ред. Ю. А. Веденеева. – М. : Юриспруденция, 2001. – 288 с.

12. Таровик С. С. Реализация принципов всеобщности, свободы, равенства в избирательном праве Российской Федерации: дис. ... канд. юр. наук : 12.00.02 / Таровик Светлана Сергеевна. – Спб., 2009. – 195 с.

13. Конституційне право України. / За ред. В. Погорілка. – К., 2000. – 428 с.

14. Шведа Ю. Р. Выборы та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Ю. Р. Шведа. – Львів, 2010. – 462 с

15. Ключковський Ю. Б. Основні напрями розвитку виборчого законодавства за роки незалежності України / Ю. Б. Ключковський // Вибори Президента України-2004 : проблеми теорії та практики : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. – К. : Атіка, 2005. – С. 41–57.

16. Панкевич Р. Проблеми типології виборчих систем [Електронний ресурс] / Р. Панкевич // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. – 2002. – Вип. 4. – Режим доступу : <http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Visnyk/Visnyk4/Politologija/Pankevych.htm>.

17. М. Бучин демократичні принципи виборів: суть і типологія [Електронний ресурс] / М. Бучин // Режим доступу: dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789...08